

TIL XABARDORLIGINI TA'LIM METODOLOGIYASI SIFATIDA QO'LLASH

Baxieva Palzada Baxitbaevna- 2-kurs tayanch doktorant, NDPI

Ko'p yillardan beri ta'limdagi tilning o'rni tadqiqotlar markazida bo'lib kelmoqda va bu mavzu turli jihatlar bilan o'rganib chiqilgan. Dunyo bo'ylab olimlar tilning ta'limiy kontekstdagi funksiyasini tushunishga doimiy qiziqish bildirganlar. Bu borada turli usullar ishlab chiqilgan bo'lib, ular orasida umumiy til rivojlanishini, xorijiy va ikkinchi til sifatida til o'zlashtirish jarayonlarini o'rganish ham mavjud. So'nggi yillarda tobora ko'proq e'tibor tortayotgan sohalaridan biri -bu tilga ongli munosabat (language awareness). O'quv dasturiga ko'ra, tilga ongli yondashadigan o'qituvchi nafaqat tilning namunasi (rol modeli) bo'lib xizmat qiladi, balki o'zining fani uchun xos bo'lgan tilni ham o'rgatadi. Bugungi kunda innovatsion, talabchan va kelajakka yo'naltirilgan til ta'limiga qaratilgan urg'u, tilni o'qitish va o'rganishga yanada keng qamrovli va yaxlit yondashuv zarurligini ko'rsatmoqda. Bunday yondashuv tilning lingvistik, sotsiomadaniy va individual jihatlarini hisobga olishi, hamda tinglash, gapirish, o'qish va yozishni birgalikda qo'llagan holda, haqiqiy hayotdagi til holatlariga asoslanishi kerak.

Til xabardorligi- bu tilni ongli ravishda tushunish, uni o'rganish, o'qitish va qo'llashga nisbatan ongli sezuvchanlikni anglatadi. Bu keng qamrovli yondashuv bilan yaxshi uyg'unlashadi. Tilga ongli munosabat til o'rganish jarayonini qo'llab-quvvatlaydi, til haqida fikr yuritishni rag'batlantiradi va yuqori darajadagi tafakkur hamda ijodiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Tilga ongli yondashuv nafaqat til o'rgatish bilan shug'ullanuvchi o'qituvchilarga, balki barcha fanlar bo'yicha dars beradigan pedagoglarga ham tegishli. Masalan, matematika, biologiya yoki tarix fanlarini o'qitayotgan o'qituvchilar ham o'z fanlariga oid maxsus terminologiya va muloqot uslublarini tushuntirish orqali tilga ongli yondashuvni amalga oshirishlari mumkin. Bu esa o'quvchilarning fan bo'yicha bilimlarini chuqurlashtirish bilan birga, ularning umumiy til kompetensiyasini ham rivojlantiradi [1:3].

Til xabardorligi quyidagi asosiy jihatlarni o'z ichiga oladi:

1. Til tuzilmasini tushunish – grammatik qoidalar, gap tuzilmalari, uslubiy farqlar va nutq kontekstlarining farqini bilish.
2. Til funksiyasini anglash – tilning aloqa, ifoda, tushuntirish va ishtirak kabi ijtimoiy funksiyalarini tushunish.
3. Sotsiomadaniy kontekstni hisobga olish – har xil madaniyatlarda til qanday ishlatilishini anglash, bu ayniqsa xorijiy tilni o'rganishda muhimdir.
4. O'z til kompetensiyasini tahlil qilish – o'qituvchining o'zi ham qanday qilib tilni ishlatishini, qanday muloqot strategiyalaridan foydalanishini tahlil qilib boradi.

Bu yondashuv ta'limda quyidagi ijobiy natijalarga olib keladi:

- O'quvchilar o'z fikrlarini aniq va mantiqiy tarzda ifodalashni o'rganadilar.
- Dars jarayonida faolroq ishtirok etadilar, chunki tilga oid savollarga mustaqil javob izlashadi.
- Tanqidiy va ijodiy fikrlash rivojlanadi.
- Til o'rganish faqat grammatika va lug'at yodlashdan iborat bo'lmay, hayotiy kontekstlarda foydalanishga yo'naltiriladi.

Milliy Til Ta'lim Kengashi (National Council on Language in Education – NCLE) qoshidagi Til Xabardorligi bo'yicha Ishchi Guruh tilga onglilikni shaxsning til tabiati va uning inson hayotidagi ahamiyatini sezish va anglash qobiliyati deb ta'riflaydi. Ular o'quvchilarda tilga bo'lgan sezuvchanlik va anglashni rivojlantirish mumkin bo'lgan uchta asosiy sohani ajratib ko'rsatadilar:

1. Kognitiv (bilish) jihat – masalan, tilning naqshlari (patterns), strukturasi va qonuniyatlarini tanib olish.
2. Affektiv (hissiy) jihat – xorijiy tillar va ularning so'zlovchilariga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish.
3. Ijtimoiy jihat – masalan, o'quvchilarning fuqarolik yoki iste'molchi sifatidagi ijtimoiy rollarda samarali faoliyat yuritish qobiliyatini oshirish.

An'anaviy yondashuvda Til Xabardorligi asosan bir tushuncha sifatida qaralgan bo'lsa, Simon Borg uning amaliy tatbiqiga, ayniqsa o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida, alohida urg'u beradi. U tilni faol ravishda o'rganish zarurligini ta'kidlaydi va til o'rganishni doimiy rivojlanib boruvchi tizimni izchil tahlil qilish jarayoni deb ko'radi. Simon Borgning fikricha, bunday izlanishlar o'quvchilarga tilda aniqroq tushunchaga ega bo'lishga yordam beradi, shu bilan birga o'zlarining o'rganish jarayonlariga nisbatan ham ongli yondasha olishlarini ta'minlaydi. Borg tilga ongli yondashuvni rivojlantirish va o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish vositasi sifatida kashfiyotga asoslangan topshiriqlarning kuchini alohida ta'kidlaydi. Bu turdagi vazifalar o'quvchilarni ham hissiy, ham intellektual jihatdan jalb qiladi, va shu orqali til o'rganishni yanada mazmunli qiladi[4:18].

Simon Borg tomonidan ishlab chiqilgan Til Xabardorligi metodologiyasi bir nechta muhim xususiyatlari bilan ajralib turadi:

1. Tilni doimiy o'rganiladigan, harakatdagi tizim sifatida tushunish – ya'ni, til doimo o'zgarib boradi va uni o'rganish cheksiz jarayon.
2. Til ustida muhokama va tahlil olib borishni ta'limning markaziy qismi sifatida qabul qilish – bu orqali til haqidagi tushunchalar chuqurlashadi.
3. O'quvchi markazli o'rganish va mustaqil kashf qilishni rag'batlantirish – bu esa tilga ongli yondashuvni shakllantirishning eng samarali yo'lidir.
4. O'quvchilarni hissiy (affektiv) va intellektual (kognitiv) jihatdan faol ishtirok etishga undash – bu esa chuqur va mazmunli o'rganishni qo'llab-quvvatlaydi.
5. Til haqida mustahkam bilim (Knowledge About Language – KAL) va doimiy, mustaqil o'rganish uchun zarur ko'nikmalarni rivojlantirish – ya'ni, o'quvchi o'zini o'zi o'rgatishga qodir bo'lishi kerak.

Simon Borg o'zining keyingi ishlari orqali shuni ham urg'ulaydi-ki, til o'qituvchilari va lingvistlar o'rtasidagi hamkorlik juda muhim. U Tilga Onglilikni pedagogik vosita sifatida qarash kerakligini ta'kidlaydi. Simon Borgning ta'rifi bo'yicha, bu yondashuv tilni tushunish va o'rganishga yo'naltirilgan, sinf sharoitida qo'llaniladigan usullar majmuasi hisoblanadi. U tomonidan taklif etilgan model lingvistik, pedagogik va psixologik tamoyillarni birlashtiradi va shu orqali Tilga Onglilikni nafaqat tushuncha, balki samarali til o'qitishni ta'minlovchi muhim metodologiya sifatida ko'rsatadi [2:65].

Simon Borg Til Xabardorligi (Language Awareness – LA) metodologiyasini ta'lim jarayonidagi muhim yondashuv sifatida tavsiflaydi va uning asosiy belgilovchi xususiyatlarini ta'kidlaydi. U Til xabardorligining asosiy vazifasi chuqur, tahliliy va mustaqil til o'rganish jarayonini qo'llab-quvvatlash ekanligini aytadi. Borgga ko'ra, samarali Til xabardorligi metodologiyasini quyidagi asosiy jihatlarni o'z ichiga oladi:

1. O'quvchilarning tildagi mavjud stereotiplari va noto'g'ri tushunchalariga qarshi chiqish, ularni tilni ko'proq asosli, mazmunli va ongli tarzda idrok qilishga yo'naltirish.
2. Tilni shaxsiy ifoda va ijtimoiy muloqot vositasi sifatida aniq va ijodiy ishlatishni qo'llab-quvvatlash. Bu kognitiv va gumanistik yondashuvlarni uyg'unlashtirish, o'rganish jarayonini intellektual jihatdan qiziqarli va rag'batlantiruvchi qilish orqali amalga oshiriladi.
3. Til o'rganishni interaktiv qilish, o'quvchilarni til hodisalarini tadqiq qilishga undash va o'z kuzatuvlarini boshqalar bilan baham ko'rishga rag'batlantirish.
4. Tanqidiy tahlilni rivojlantirish, bunda o'quvchilar haqiqiy til materiallarini tahlil qilishadi, tilning tuzilishi va ishlatilishi bo'yicha farazlar ilgari surishadi va bu g'oyalarni izchil tadqiqot orqali tekshiradilar.
5. Tilni ko'p qirrali yondashuv asosida o'rganish, bu fonologiya, morfologiya, sintaksis va semantika kabi asosiy lingvistik sohalarni qamrab olib, o'quvchilarga tilni turli burchaklardan tahlil qilish imkonini beradi.
6. Shaxsiy aloqani va til o'rganishga egalik hissini mustahkamlash, ya'ni o'quvchini tilni izlanish jarayoniga shunchalik jalb qilish kerakki, bu uning uchun shaxsiy jihatdan muhim va ahamiyatli bo'lsin.

7. Mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirish, o'quvchilarga tilni o'zlashtirishda kerakli strategiyalarni o'rgatish va kerakli resurslarga yo'l ko'rsatish orqali ularni keyinchalik mustaqil o'rganishga tayyorlash.

Til xabardorligining o'qituvchi tayyorlashdagi o'rni haqida fikr yuritar ekan, shuni alohida ta'kidlaydiki, bu metodologiyani samarali amalga oshirish uchun o'qituvchining o'zi avvalo kuchli tilga ongli yondashuvga ega bo'lishi zarur. Bu esa nafaqat o'qitayotgan tilni chuqur bilishni, balki bu bilimni ta'lim jarayonida aniq, tushunarli va samarali tarzda qo'llay olish malakasini ham talab qiladi.

Tilga ongli yondashuv o'quvchining faqat bilimini oshiribgina qolmay, balki uning ijodiy fikrlash, tanqidiy yondashuv va mustaqil o'rganish qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Bu esa zamonaviy ta'limning asosiy maqsadlariga to'la mos keladi.

Umuman olganda, Tilga Onglilik metodologiyasi — bu nafaqat til o'rganish jarayonini samarali qiluvchi yondashuv, balki o'qituvchini ham doimiy rivojlanishga undovchi, tilni chuqur anglashga asoslangan, innovatsion va ilg'or ta'lim konsepsiyasi hisoblanadi.

ADABIYOTLAR:

1. Bolitho, R. (1998). Language awareness in the English classroom. *English Teaching Professional*, 6, 3-6.
2. Borg, S. (1994). Language awareness as methodology: Implications for teachers and teaching training. *Language Awareness*, 3,2,61-73.
3. Donmall, B. G. (1991a). Old problems and new solutions: LA work in CSE foreign language classrooms. In C. James, & P. Garrett (Eds.). *Language Awareness in the Classroom* (pp. 107-122). London: Longman.
4. James, C., & Garrett, P. (1991). The scope of language awareness. In C. James, & P. Garrett (Eds.). *Language Awareness in the Classroom* (pp. 3-20). London: Longman.
5. Wright, T. & Bolitho, R. (1993). Language awareness: a missing link in language teacher education? *ELT Journal*, 47, 4, 292-304.